

L I S T O P A D 2 0 1 7

ROMANOVODI

R O M S K Á D U Š E | CENA 20 KČ

**JANA
HORVÁTHOVÁ**

**ŘEDITELKA MUZEA
ROMSKÉ KULTURY**

ROZHOVOR

**ROMOVÉ
V ITÁLII**

**ROMSKÝ
HOLOKAUST**

**OD HISTORIE
K SOUČASNOSTI**

SPECIÁLNÍ VYDÁNÍ

POTŘEBUJETE DOUČOVÁNÍ NEBO HLEDÁTE STÁŽ?

ROMSKÝ STIPENDIJNÍ PROGRAM PRO STUDENTY SŠ A VOŠ NENÍ JEN O STIPENDIU!

POMŮŽEME VÁM

Více se dozvíte na **WWW.ROMSKASTIPENDIA.CZ**
nebo na **doucovani@romea.cz**
a **+420 257 329 667**

Stipendium pro romské studenty a studentky středních škol a vyšších odborných škol (stipendium organizace ROMEA)

Chcete mít přehled o novinkách v politice, společnosti a kultuře?

ZAJÍMÁ VÁS ROMSKÁ TÉMATIKA?

Nespokojíte se s povrchní a manipulativní žurnalistikou, stojíte o ověřené zprávy a vyvážený pohled na palčivé společenské otázky?

PŘEDPLAŤTE SI ROMANO VOĎI!

Časopis pravidelně přináší rozhovory, reportáže a profily výrazných osobností, fundované analýzy aktuálních společenských témat, upoutávky a tipy na kulturní události, které stojí za pozornost, i přehledové studie, průřezy a ohlédnutí v čase.

OBJEDNEJTE SI ROČNÍ PŘEDPLATNÉ NA ADRESE:
www.romanovodi.cz - za 200Kč

facebook.com/romanovodi, facebook.com/sdruzeniromea

Víte-li o vhodném stánku, knihovně, instituci, knihkupectví, kulturním centru či jiném veřejném prostoru, na jehož polici by nemělo ROMANO VOĎI chybět, prosíme, kontaktujte redakci na romano.vodi@romea.cz. Zároveň vyzýváme potenciální zájemce o externí spolupráci – žurnalisty a fotografy – aby posílali své náměty a tipy na romano.vodi@romea.cz.

EDITORIAL

Přestože se tématu romského holokaustu věnovalo v článcích různých žánrů téměř každé letošní číslo Romano vodi, rozhodli jsme se mu zasvětit i většinu listopadového vydání. A to nejen proto, že s blížícím se koncem roku stojí za to si v datech i souvislostech připomenout, co předcházelo historicky významnému zlomovému rozhodnutí z letošního srpna o výkupu prasečí farmy na místě bývalého tábora v Letech u Písku, jaká je aktuální situace a co se dá očekávat od dalšího vývoje, ale také proto, že odborníci, s kterými naše redakce spolupracuje, mapují i události a období, o kterých se zatím ví jen málo.

O pohledu Muzea romské kultury na odkup vepřína, správu a budoucí podobu památníku hovořila s redaktorkou Renatou Berkyovou jeho ředitelka a historička Jana Horváthová, která přijala naše pozvání k rozhovoru a ve svém vlastním článku o vzniku památníku v Hodoníně u Kunštátu přibližuje také pozadí politického vyjednávání, jehož se sama účastnila.

Událostem válečného období letského tábora se věnují historici Ctibor Nečas a Jana Hejkrliková, která se podrobněji zaměřila i na období mezi osvobozením tábora a Sametovou revolucí, v němž je stále mnoho nezmapovaných míst a nezodpovězených otázek. A protože ani ve „speciálním“ vydání není zdaleka možné obsáhnout celou šíři tématu, připravili jsme pro vás malý „návod“, jak se orientovat v literatuře a zdrojích, které jsou – od samého počátku – k tématu dostupné.

Podívali jsme se ale také do zahraničí – o tom, jak se žije Romům v Itálii, píše ve svém článku Inka Jurková – a v pravidelných rubrikách vás čeká čtení z dětské literární soutěže Romano suno, vyprávění Gejzy Bendiga o své písni Budapešť a Karolína Ryvolová se tentokrát věnuje současné romské literatuře na Slovensku.

Přeji vám zajímavé čtení, milí čtenáři!

JANA BAUDYŠOVÁ
šéfredaktorka

RV 11/2017

3 Obsah / Editorial

4–6 Dnes už společnost vnímá likvidaci vepřína za potřebnou

*Rozhovor s ředitelkou Muzea romské kultury, historičkou Janou Horváthovou
Renata Berkyová*

7 Zmapované Lety

*Téma: Romský holokaust / Literatura a prameny
Renata Berkyová*

8–9 Jiný stát, stejný osud

*Téma: Romský holokaust / Z válečné historie
Jana Hejkrliková*

10–11 Kronika tábora v Letech u Písku

*Téma: Romský holokaust / Kalendář událostí
Ctibor Nečas*

12–13 Mezi osvobozením a Sametem

*Téma: Romský holokaust / Z poválečné historie
Jana Hejkrliková*

14–17 Památníky holokustu / Ma bisteren!

*Téma: Romský holokaust / Historie a současnost pietních míst
Jana Horváthová*

18–19 Romové v Itálii

*Pod povrchem
Inka Jurková*

20–21 Když píší nejmenší

*Čtení z dětských soutěžních děl
Romano suno*

22 Budapešť

*Romaři gili – romská píseň
Gejza Bendig, Renáta Kováčová*

23 Současná romská literatura na Slovensku

*Kapitoly z dějin romské literatury
Karolína Ryvolová*

Foto na přední obálce: Jana Horváthová (foto Petr Zewlakk Vrabec), foto na zadní obálce: První oficiální pietní akt k uctění památky romských obětí holokaustu z Protektorátu Čechy a Morava. Pořadatelem byl Svaz Cikánů-Romů (1969–1973), 18. března 1973, Žalov, Hodonín u Kunštátu. Foto: autor neznámý, Muzeum romské kultury, Brno. Vychází 26. 11. 2017

Číslo: 11 / 2017
Ročník: XIV
Cena: 20 Kč

Vydavatel:
ROME A, o. p. s.
Žitná 49
110 00, Praha 1
IČO: 266 13 573

Vychází za podpory
Ministerstva kultury ČR.

Redakce:
Renata Berkyová, Tomáš
Bystrý, Rena Horváthová,
František Bikár, Jana
Šedivcová, Stanislava
Ondová, Renata Kováčová,
Zdeněk Ryšavý

Adresa redakce:
ROME A, o. p. s.
Korunní 127, 130 00 Praha 3
Tel. 257 329 667,
257 322 987
E-mail: romanovodi@romea.cz
www.romanovodi.cz
www.romeaops.cz
Šéfredaktorka:
Jana Baudyšová
Editor:
Zdeněk Ryšavý
Jazykové korektury:
Lenka Jandáková

Překlady do romského
jazyka:
Eva Danišová
Korektury romského
jazyka:
Jan Ort
Grafika:
Bantu Design s. r. o.
Inzerce:
Zdeněk Ryšavý
Předplatné:
romanovodi@romea.cz
Osvit a tisk:
Studio WINTER, s. r. o.
Distribuce:
Dub, s. r. o.
Periodicita magazínu:
10x ročně
Registrační číslo MK ČR:
E 14163

JANA HORVÁTHOVÁ: DNES UŽ SPOLEČNOST VNÍMÁ LIKVIDACI VEPŘÍNA ZA POTŘEBNOU

Renata Berkyová / Foto: Petr Zewlakk Vrabec

Ve čtvrtek 23. listopadu došlo k přelomovému okamžiku – podpisu smlouvy o výkupu vepřína v Letech u Písku. Ten stojí od sedmdesátých let na místě, kde za Protektorátu Čechy a Morava stál takzvaný cikánský tábor, ve kterém byli násilně shromažďováni čeští Romové a Sintové proto, aby byli následně transportováni do Osvětimi. Z více než tisícovky letských vězňů se domů po válce vrátila jen hrstka. Politici celé roky nejevili téměř žádný zájem o fakt, že na místě památky romského holokaustu stojí velkokapacitní vepřín. Letos se vládní představitelé konečně usnesli na jeho odkupu a zpietnění celého místa. Požádali jsme o rozhovor Janu Horváthovou, ředitelku Muzea romské kultury v Brně, které dostane toto místo v Letech u Písku do své správy.

Jeden památník připomínající romské oběti v Letech u Písku už existuje – na místě bývalého pohřebiště. Jak vůbec došlo k tomu, že stojí právě tam, a ne na půdě tábora? Vznela se vůbec v době jednání o výstavbě památníku námitka, že tam stojí vepřín?

Tématem tábora v Letech u Písku jsme se začali v Muzeu intenzivněji zabývat v roce 1995, když tam prezidentská kancelář plánovala vystavět památník. Bylo to vlastně dost iniciováno Paulem Polanským, který rozvířil celé to téma, o kterém sice odborníci u nás věděli, ale tento novinář ho rozšířil do povědomí široké veřejnosti. Polanského výtky mířily

i na prezidenta Havla, který se z mého pohledu k tomu skutečně postavil čelem a jeho kancelář pak v dobré víře organizovala výstavbu památníku. A je fakt, že v tom pětadevadesátém byl požadavek likvidace vepřína de facto nereálný.

V jakém směru byla tehdy likvidace nereálná?

Tehdejší společnost vůbec nechápala, co byl holokaust Romů. Já hodně přednáším na toto téma, a tak vím, že lidi jsou mnohdy dodnes v zajetí svých představ, že Romové trpěli kvůli své případné takzvané „asociálnosti“. Neuvědomují si, že jejich likvidace měla základ v politice, která vyústila i v šoa, likvidaci Židů, že podstatou těchto genocid byly rasové důvody. A to v tom pětadevadesátém s ohledem k Romům byla neznámá věc. Téma válečné genocidy Romů nebylo veřejností přijímáno, aby lidé s empatií vnímali, jaká se Romům za války děla nespravedlnost, to tady prostě nebylo.

Kdy se situace začala měnit?

Asi na přelomu roku devadesát sedm devadesát osm se novinář Markus Pape, Paul Polansky a Čeněk Růžička začali zasazovat, řekla bych, razantní formou o informování veřejnosti a velmi tlačili na likvidaci letského vepřína. Ten samozřejmě vadil i nám, lidem kolem Muzea romské kultury, ale my na tyto nepřístojnosti upozorňovali jinými formami a spíše nesměle. Už v první půlce 90. let jsme srovnávali, že třeba v blízkosti Památníku Terezín by existence prasečí farmy nebo něčeho podobného nebyla možná. Náš hlas ale nebyl příliš slyšen, historici zpravidla užívají jiných metod k vyjádření svých názorů než aktivisti, nejsou potom ani tak průrazní a čekají spíše diskusi než boj. Podobně působil i hlas Ctibora Nečase, ale s ohledem ke způsobu jeho vyjadřování, které vždy stálo na faktech, ne na nepodložených senzacích, byl aktivisty vcelku neprávem očerňován, což způsobilo, že profesor jemných mravů a „staré školy dobrého chování“ se pak už navždy stáhl z veřejného života.

Předseda Výboru pro odškodnění romského holokaustu a jeden z potomků přeživších Čeněk Růžička kritizuje vaše tehdejší působení a vyjádřil se, že nesouhlasí s tím, aby Muzeum bylo správcem budoucího památníku.

V tom roce 1998 se na stránkách českých médií rozpoutala, řekla bych, velká názorová bitka o toto téma. Pan Růžička a další velmi tlačili na likvidaci vepřína, přitom se v tisku objevovaly pomalu miliardové částky, za které by údajně bylo možno vepřín odkoupit. To vše způsobilo eskalaci veřejného mínění, nenávisti, která hrozila, že už tak nemilovaným Romům ještě přitíží. Já i mnozí další, historici, politologové a další, jsme tehdy s obavami sledovali, co tento nátlak se společností dělá. A měla jsem pocit, že veřejnost vůbec není na likvidaci prasečáku, jak už jsem řekla, připravena.

Já nehoruji pro násilné metody, lámání věcí přes koleno hrozí dalším vymknutím na místě nečekaném. V této situaci jsem se jednou nějak neobratně vyjádřila na toto téma, že za každou cenu likvidovat vepřín neusiluji. Jsem zastávce spíš přirozených posunů a hnutí myslí. Chtěla bych, aby lidi ke svým přesvědčením dospěli sami, protože když

k tomu dojdou sami, jejich zapojení do věci může být skutečné a efektivní. Bude to pak jejich vůle, nebude jim to naoktrojováno zvenku. A tehdy, myslím si, tento můj postoj Čeněk Růžička nepochopil, a dodnes mi toto nepříliš šťastné vyjádření z roku 1998 vyčítá.

I s odstupem času máte pocit, že váš přístup byl správný?

Osobně mám názor pořád stejný, že ten vepřín tam nemá co dělat a má být zlikvidován. Ale vnímám zcela jasně, že dnes je, bohudík, jiná situace než před dvaceti lety. Zdá se mi, že za těch dvacet let společnost přece jenom poněkud vyrostla, dostala se v té spirále o kružnici výš a minimálně její část už vnímá potřebu odstranění vepřína z těchto míst. A já jsem tomu hrozně ráda, teď mám pocit, že je opravdu ta vhodná chvíle, a proto se to asi taky daří.

Společnost ale vyrostla i díky tomu, že se dvacet let neustále informuje o tom, co se v Letech dělo...

Určitě, tady má zase velkou zásluhu Čeněk Růžička, že vytrval v neutuchajícím boji, byť třeba z mého pohledu tvrzeními, která jsou na mě příliš silná. A toto je vlastně výhoda těch aktivistů, takovýchto jakoby partyzánů, kteří v mnoha věcech pomůžou. A já si za toto pana Růžičky cením a myslím si, že nás vlastně nic neodděluje. Jenom mě trochu mrzí, že to tak nevnímá on. Já cítím, že táhneme jakoby za jeden provaz, že naše cíle a přání jsou stejná, protože mně, stejně tak jako jemu, jde o pietní připomínku. O to, aby ti mrtví tam odpočívali v pokoji a přeživší si je mohli v klidu připomínat. Aby na místech bezpráví a utrpení konečně zavládl spravedlivý klid.

Jak to tedy teď bude se správou tábora v Letech? Muzeum také dlouho usilovalo o správcovství bývalého tábora v Hodoníně u Kunštátu...

Vláda odhlasovala, že by Hodonín měl připadnout od Nového roku Muzeu. Zatím by tam mělo ještě Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského dokončit expozice a měli by vše předat hotové, připravené ke

zpřístupnění. Zde je ale také určitý posun oproti původnímu plánu i vládnímu usnesení z roku 2011. Bez vědomí vládní Rady pro záležitosti romské komunity i dalších subjektů došlo v roce 2016 ke změně směru. Původně plánovaný Památník romského holokaustu byl poté budován jako Památník Hodonín. Muzeum nesouhlasilo se změnou, ale jak říkám, naše hlasy nejsou příliš slyšet. Až když se touto změnou směru budoucího centra začalo zabývat i Ministerstvo zahraničních věcí, s ohledem k možným důsledkům této změny a hodnocení ČR v zahraničí, tak se toto téma letos znovu otevřelo. Co se týče Kulturní památky Lety, je naším zřizovatelem, Ministerstvem kultury, plánováno, že bychom od ledna i toto místo měli převzít do správy. Doposud je lokalita ve správě jiné příspěvkové organizace MKČR – Památníku Lidice.

Říkáte, že jste loajální vůči vašemu zřizovateli, Ministerstvu kultury, které vás správcovstvím Letů pověřilo. Pokud byste měla říct svůj osobní názor, kdo by měl spravovat budoucí památník v Letech u Písku?

Racionálně vzato, je to zřejmě tak, že naše instituce je k tomu nej povolnější, že bychom to dělali nejen dobře, ale i citlivě a s patřičným zaujetím pro věc. Ale jak říkám, přiči se mi lámat věci přes koleno.

A vidíte nějakou možnost případného podílu spolupráce s Výborem pro odškodnění romského holokaustu?

No tak toto není žádné tajemství, to jsem panu Růžičkovi poprvé jasně sdělila více než před rokem, že jsme velmi otevření spolupráci s VPORH, že to vítáme a je to moje přání. Já budu šťastná, budeme-li s panem Růžičkou svorně pracovat na společné věci.

Co se bude dít po odkupu vepřína?

My jsme v tomhle případě připraveni na zahájení celospolečenské debaty, na které nesmí chybět samozřejmě přeživší, kteří budou mít v této debatě významné místo. Nechceme nic dělat sami, protože už máme zkušenosti, že co se tady dělalo bez Romů pro Romy, nedopadlo optimálně, takže určitě chceme o těch věcech diskutovat. Podle informací od našeho zřizovatele nedostaneme peníze na nějaké stavby a pan Růžička souhlasil, aby bylo místo vyčištěno a fungovalo jako památkový areál. Expozice či kulturní středisko by mělo být podle slov pana Růžičky spíše v Praze. Myslím, že jsme naladěni na stejnou notu, uvidíme, jak se to bude vyvíjet. V otázce piety muzeum nebude slepě prosazovat své návrhy, ale chce vytvořit místo, jehož atmosféra bude moci působit na příchozí a nová úprava podpoří tento účel.

S jakými reakcemi se můžeme setkat, když tam bude pouze volné prostranství, jehož vyčištění přijde na několik milionů? Reakce veřejnosti mohou být přece jenom různé.

Existují i různé názory na to, jak dnes vypadá Státní muzeum v Osvětimi čili areál nacistického koncentračního lágru Auschwitz I, Auschwitz II – Birkenau, kde byl mimo jiné i takzvaný cikánský lágr. Řadě Romů se nelíbí, že tam vlastně nic není. Já jsem nedávno mluvila s potomkem přeživšího, který říkal, že to je hrozné, že tam měly být postaveny repliky těch vězeňských baráků. Samozřejmě na to může mít každý jiný názor, proto je důležitá ta debata. Aby se o těch názorech mluvilo a byla tedy šance na jejich základě udělat nejcitlivější řešení. Každému se vstříc vyjít nedá, ale je potřeba o tom diskutovat, téma otevřít. To se doposud ještě nestalo.

Jakou roli ve vytváření budoucí podoby památníku sehraji nejnovější archeologické poznatky z tohoto místa?

Určitě důležitou. My jsme s týmem pana Vařeky v kontaktu a máme uzavřenou smlouvu o spolupráci, z níž plyne, že nálezy z výzkumu po předchozím výběru a konzervaci přejdou do našich sbírek. Důležitý bude průzkum po likvidaci vepřína. Do dnešní doby nebyl možný,

protože si vlastník, firma AGPI, průzkum v tomto prostoru nepřála. Tak jsme v očekávání, co se tam objeví. ●

PHDR. JANA HORVÁTHOVÁ (1967)

Pochází z rodu Holomků, původních moravských Romů. Narodila se v Brně, promovala z historie a později z muzeologie na FF Masarykovy univerzity. Krátce, společně s manželem, který je kardiochirurg, působila v Romské občanské iniciativě v Praze, spoluzakládala Muzeum romské kultury v Brně, kde je od roku 2003 ředitelkou. Pracovala pro Českou televizi jako dramaturgyně, redaktorka, moderátorka a scenáristka.

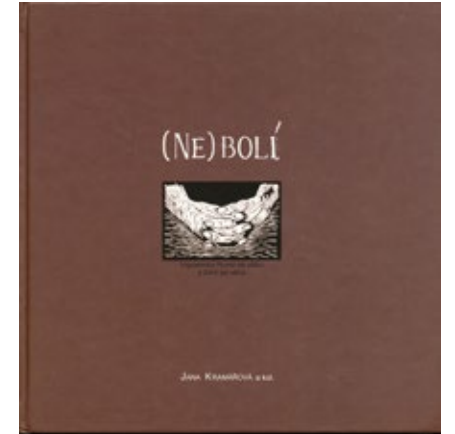
ZMAPOVANÉ LETY

Renata Berkyová

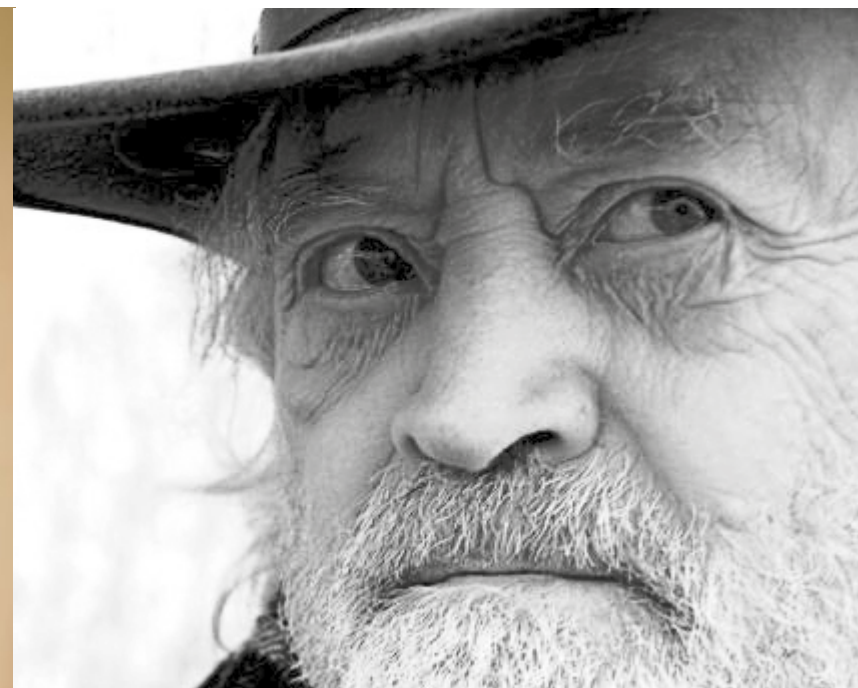
Je pravděpodobné, že při pátrání po prvních publikacích o táboře v Letech u Písku narazí laický zájemce o romskou historii na jméno Paul Polansky. Říká se, že to byl on, který v 90. letech „objevil“ pro veřejnost tzv. cikánský tábor v Letech u Písku.

Toto je však mylné tvrzení. První publikace, která v souvislosti s letským táborem vyšla, byla z pera historika Ctibora Nečase s názvem Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945 už z roku 1981. O šest let později vydává Nečas další mezi odborníky známou knížku Andr'oda taboris, kterou tvoří v podstatě seznam romských vězňů internovaných v táboře v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, včetně informací o jejich osudu (utekl/a, propuštěn/a, zemřel/a apod.). Ctibor Nečas je člověk, který celý svůj profesní život zasvětil historii Romů, má nezastupitelné místo v odborném a kvalifikovaném zpracování tématu romského holokaustu v Čechách a na Moravě a připravil několik odborných publikací o osudech Romů v nacistických koncentračních táborech, včetně toho v Letech u Písku. Paul Polansky a jeho knížka Tíživé mlčení mají zásluhu na medializaci celé „kauzy Lety“, včetně ostré kritiky za existenci vepřína na místě bývalého tábora, zdaleka však nelze považovat tento titul za zdroj, ze kterého bychom mohli (a měli) vycházet při faktografickém mapování tohoto místa. V kombinaci s doložený-

mi poznatky z archivních pramenů od historiků (Polansky je novinář) je nevhodnějším a nejautentičtějšíм zdrojem vyprávění samotných romských pamětníků, které je dobře zaznamenáno ať už v Muzeu romské kultury v Brně, anebo v archivu Semináře romistiky na Univerzitě Karlovy v Praze. V roce 1994 vydal Ctibor Nečas knihu Nemůžeme zapomenout = Naši bisteras: nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků, jež předkládá výpovědi přeživších Romů jak z tábora v Letech u Písku a Hodonína u Kunštátu, tak z Osvětimi a dalších táborů. V této souvislosti stojí za zmínku také knížka od Jany Kramářové (Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a na život po válce z roku 2005, která popisuje osm příběhů Romů, kteří prožili válku a snaží se vyrovnávat s poválečnými událostmi. Internetových portálů, které se věnují romskému holokaustu, je několik, je však dobré ověřovat si zdroje, z nichž autoři vycházejí. Za dobře zpracovanou a interaktivní také v rámci vzdělávacích projektů pro školy je portál www.krajnoupribehu.cz, kde rovněž nalezneme autentické vzpomínkové vyprávění. Ve

filmografii je o táboře v Letech u Písku zpracováno také několik dokumentů krátkého formátu. Nejstarším z nich je sedmiminutové video Nezapomeňte na tohle děvčátko (1960), z roku 2011 pak Nehodni žití. Cikánský tábor Lety 1942–1943 a zatím nejnovější je krátký dokument Stíny romského holokaustu (2016). A doposud jedinou známou beletrii vycházející z prostředí tábora v Letech u Písku, je novela Přemysla Veverky s názvem Jdou do nebe, která vypráví o lásce Danila a Heleny, dvou letských vězňů. ●

Paul Polansky, foto archiv Paula Polanského.

Ctibor Nečas, foto Česká televize.

JINÝ STÁT, STEJNÝ OSUD

JAK SE PŘISTUPOVALO K ROMŮM V PROTEKTORÁTU,
SLOVENSKÉM STÁTU A MAĎARSKÉM KRÁLOVSTVÍ

Jana Hejkrliková

Nově vyzlacený pamětní kámen u plotu areálu bývalého protektorátního tzv. cikánského tábora, Hodonín u Kunštátu, 2015.
Foto: autor neznámý, Muzeum romské kultury, Brno

Bývalé Československo bylo v období druhé světové války roztrženo na několik částí, které následně více či méně dobrovolně spadaly do nacistické sféry vlivu. Následující článek se snaží o poskytnutí stručného náhledu na situaci Romů ve všech těchto územích na pozadí vzpomínek pamětníků.

Ačkoliv je holokaust Romů svázán s druhou světovou válkou a nacisty, již před jejich nástupem k moci a následném vzniku Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu, podnikla československá i německá vláda kroky, které následně perzekuci Romů usnadnily. Obě země se snažily o evidenci Romů, v Československu k tomu měl sloužit Zákon o potulných cikánech z konce 20. let a v Německu byly ještě před rokem 1933 pořízeny vcelku propracované soupisy Romů jakožto „nežádoucích živlů“. Nicméně ani jeden ze států neměl přesnější definici, která by jasně říkala, kdo je a není Rom. To se změnilo po převzetí moci nacisty a vyhlášení Norimberských rasových zákonů v roce 1935, ke kterým bylo nutné vydat směrnice, jež by jasně určovaly, kdo je Rom a jak se pozná. Hlavní úlohu hrál vedoucí Výzkumného centra pro rasovou hygienu a biologii populace dr. Robert Ritter, který se

zabýval studiem, identifikací a klasifikací Romů. Na tomto základě vznikaly nové soupisy doprovázené „vědeckým“ výzkumem, jenž se skládal především z kraniometrie, odběrů krve a modelování tváří. Už před Mnichovskou dohodou v roce 1938 tedy začaly z Německa a následně i z Rakouska utíkat romské rodiny do Čech. Následně se při obsazování pohraničí Němci situace pro Romy ještě zhoršila. Češi je posílali do Německa a Němci zase zpět do Čech.

Na konci listopadu 1938 vydalo ministerstvo vnitra výnos o usazení všech Romů. V případě neuposlechnutí měli být zařazeni do kárných pracovních táborů zřízených na základě nařízení z jara 1939. V roce 1940 se otevřely tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Výnosem z 1. 1. 1942 byly přeměněny na sběrné tábory pro „asociální Cikány z Čech a Moravy.“ Význam slova „asociální“ nebyl přesně vymezen.

Odtud pak Romové putovali do německých koncentračních táborů, případně byli deportováni přímo tam. Ne vždy se potomkům internovaných podařilo zjistit, jakou přesně cestu byli jejich

Jan Hauer, foto redakce.

rodiče nuceni podniknout, neboť se svými dětmi o tom buď neměli možnost mluvit, nebo nechtěli a ostatní příbuzní se z vyhlazovacích táborů nevrátili. Podobná situace se týká i paní Emílie Horákové a jejího otce: „Můj otec byl český Rom. V roce 1939 je deportovali. Nevím, jestli byl v Letech, ale je to možné. Mám záznamy až z Osvětimi, kde jediný z jeho příbuzných přežil. Odtud byl jako 12letý převezen do Buchenwaldu a Dachau. V Dachau byl pak osvobozen. Nějakou dobu vyrůstal v sirotčinci a pak v nějaké rodině. Do Čech se vrátil až jako dospělý. Jeho rodinu jsem vůbec nepoznala, neboť všichni zůstali v plynových komorách nebo tam zemřeli na různé nemoci. Můj otec pak v roce 1968 utekl z Čech, takže jsem neměla možnost o tom s nikým mluvit.“

CIZÍ ŽIVLY

Po vyhlášení Slovenského státu bylo obyvatelstvo rozděleno na dvě skupiny: státní občany a cizí živly. Romové žijící „spořádaným životem“ se stali státními občany. Ovšem k zařazení mezi cizí živly stačilo např. vykonávání námezdní práce nebo používání romštiny. V lednu 1940 vyšel branný zákon. Romové a Židé v armádě měli být propuštěni, zbaveni hodností a zařazení do pracovních jednotek, kam měli být začleněni i noví branci. V dubnu téhož roku byl vydán zákon, podle kterého se měli kočovní Romové usadit v domovských obcích a nekočující Romové žijící kolem silnic se měli přestěhovat pryč. Od roku 1941 byly zřizovány pracovní útvary tzv. „arijských asociálů“ – koncentrační tábory s povinným pobytem a přinucením k práci. Mezi takové patřil pracovní útvar v Jarabě, Ilavě, Revúci, Ústí nad Oravou, Dubnici nad Váhom a romský tábor v Krupině. Romové, kteří nebyli koncentrováni, podléhali dalším omezením z ministerstva vnitra, například zákazu volného pohybu a vstupu do měst. Do slovenského pracovního tábora se dostali rodiče Květy Tomášové Tůmové, jejíž matka o tom vyprávěla: „Napřed je nahnali do Sabinova, pěšky. Tam byli zavřeni v nějaké větší místnosti, kde celou noc jen stáli a nemohli se ani hnout. Ráno je nahnali na nádraží a do vagonu. Nedostali napít ani najíst, někteří tam dokonce umřeli. Vlakem je odvezli asi pět kilometrů před tábor, zbytek cesty museli pěšky. Byl to pracovní tábor, dělali tam výkopy. Zacházeli s nimi strašně.

Vojáci SS v Berlíně, foto Bundesarchiv.

mlátili je, znásilňovali ženský.“

Část jihoslovenských Romů se po videňské arbitráži ocitla pod Maďarskem. I zde byla snaha o jejich evidenci jako tzv. „nepřátelských živlů“. Stejně jako na území Protektorátu a Slovenského státu tu vznikaly pracovní a sběrné tábory (např. v Komárně) a někteří Romové byli transportováni přímo do nacistických koncentračních táborů. Takový osud potkal i otce a děda pana Dezidera Lacka z Košic, který na jejich odvezení vzpomíná: „Děda pracoval v cihelně, doma byl jen můj strýc, chlapec, a tak ho sebrali. Moje babička běžela za dědou do cihelny, že strýce sebrali. Běželi do sladovny, kde je shromažďovali. A tam byl jeden maďarský policajt, který byl celkem dobrý, takže strýce pustili, ale děda musel zůstat, museli se vyměnit. Ten den zatkli i otce. Otec přišel z ranní, sebrali ho z postele a že s nimi má jít. Vzal si jen kalhoty, ani sako neměl. Můj starší bratr a já jsme vzali sako a chleba a nesli jsme mu to do těch zvířecích vagonů, kde bylo jen takové malé okýnko nahoře. Na nákladním nádraží už bylo plno maďarských policajtů. Bratr mi řekl, abych zůstal tam a sám šel k vagonu a vyšplhal se nahoru k tomu okénku. Stříleli po něm, ale naštěstí se netrefili. Pak přišel ke mně, že chleba a sako dal otcovi, ale dědu že neviděl. My jsme nevěděli, že je odvezli do Dachau, jen že je koncentrujou na práci.“

O ČEM SE NEMLUVÍ

Většina českých Romů a velká část slovenských však byla deportována do pracovních a vyhlazovacích táborů na

území Německa, Rakouska a Polska. Někteří byli nejprve internováni v pracovních a sběrných táborech zde, další však byli odvázeni přímo. Nejčastěji se jednalo o tzv. Cikánský tábor Osvětim II – Březinka, dále např. o Dachau, Buchenwald a Ravensbrück. Deportace přímo do koncentračního tábora potkala otce pana Hauera, jeho první manželku a jejich čtyři děti. Stejně jako v mnoha dalších romských rodinách ani u nich se o tom po válce nemluvalo. Pan Hauer na otce vzpomíná: „Můj táta byl moc tvrdý, byl jako ze žuly. Zůstaly mu čtyři děti v koncentráku a i první manželka. Nikdy o nich nemluvil, jen když na nás nadával. Neměl ani vystavené jejich fotky. Když jsme se ho na ně ptali, šel do kouta a tam brečel. Nemluvil ani o tom, jak byl sám v koncentráku. Jeho zatkl gestapo v Olomouci. Jeho ženu zatkli první ve Smržicích u Prostějova, on byl někde pryč. Zatkli ji i s dětmi a přímým transportem jeli z Olomouce do Osvětimi. To bylo v roce 1943. Zjistil jsem příjezd a přesné datum úmrtí. Během 14 dní byly pryč. Po válce pak otec svoje děti hledal, protože o jejich smrti nevěděl. To jsem zjistil až později já.“

Vzhledem k tomu, že ne všechny nacistické záznamy byly přesné a mnoho jich bylo ještě před osvobozením zničeno, není zatím možné odhadnout přesný počet obětí holokaustu Romů. Navíc tím, že se v romských rodinách zpravidla nemluví o tom, co se dělo za druhé světové války, se na mnoho důležitých věcí začíná zapomínat nebo se o nich vůbec neví. ●

KRONIKA TÁBORA V LETECH U PÍSKU

Ctibor Nečas

Dětští vězni v Letech u Písku, foto ČTK.

Původní prostor v Letech u Písku sloužil v roce 1940 jako ubytovací zázemí pro stavební dělníky. Poté na místě vznikl pracovní a kárný tábor a dne 1. srpna 1942 byl přeměněn na tábor „cikánský“. Co se přesně na místě utrpění a smrti odehrávalo, přibližuje historik Ctibor Nečas v přehledném „kalendáři událostí“.

1939, 30. 11. Výnos ministerstva vnitra, podle něhož se museli všichni Romové do dvou měsíců trvale usadit a zanechat kočování.

1940, 10. 8. Otevření kárných pracovních táborů v Letech a v Hodoníně, ve kterých byli přechodně koncentrováni spolu s jinými kárcanci také Romové z Čech a z Moravy.

1942, 1. 1. Kárné pracovní tábory v Letech a v Hodoníně a rovněž donucovací pracovny v Praze-Ruzyni, Pardubicích a v Brně byly přeměněny,

resp. přejmenovány na sběrné tábory.

1942, 9. 3. Vládní nařízení o preventivním potírání zločinnosti, podle něhož mohla kriminální policie uvalovat ochranou vazbu na tzv. zločince z povolání a na asociály, mezi nimi rovněž na romské muže a ženy.

1942, 2. 8. Na základě rozkazu vrchního velitele neuniformované protektorátní policie o boji proti tzv. cikánskému zlořádu provedly bezpečnostní orgány soupis veškeré romské populace. Soupisem bylo podchyceno více než

6 500 „Cikánů a cikánských míšenců“, z nichž byla necelá polovina zavlečena do cikánských táborů, zřízených na místě dosavadních sběrných táborů. Velitelem tábora v Letech zůstal Josef Janovský (vystřídaný nejprve Štěpánem Blahynkou a po něm Františkem Havelkou), administrativní a dozorčí službu vykonávali v táboře příslušníci českého četnictva. Táborovou internaci prošlo více než 1 300 mužů, žen a dětí, z nichž bylo propuštěno na svobodu 94 v srpnu a v září 1942 a 183 v květnu 1943 (všichni měli v propouštěcích dekrettech uvedeno, že patřili k osobám „žijícím po cikánsku“, takže nemuseli být etnickými Cikány).

1942, srpen-listopad Dospělí a mládež letští vězňové byli nasazováni na dokončovací práce při stavbě silnice mezi Lety a Starým Sedlem, na výpomocné práce při sklízni obilí a brambor nebo na zpracování lesních polomů.

1942, 12. 8. V letském táboře přišel na svět první novorozenec Hypolit Janeček, který po měsíci života vydechl naposled.

1942, 15. 8. Z tábora utekli dva chlapci, Ladislav Stockinger a Josef Vrba; uprchlíci byli po 14 dnech vypátráni, vráceni do tábora a vsazeni tam do vězení. Tři dny po jejich útěku uprchl jiný chlapec, Josef Růžička, jehož útek byl pravděpodobně úspěšný. Celkem se pokusilo z tábora

uprchnout 107 vězňů, u 47 z nich byl pokus zdařilý.

1942, 16. 8. V letském táboře zemřel kojenec Jan Hubený a byl pochován na hřbitově v Milovicích. Tam bylo pohřbeno celkem 174 dalších vězňů, mezi nimiž převažovaly děti.

1942, 27. 8. Z tábora utekl Josef Serinek. Našel úkryt na Českomoravské vrchovině, kde navázal kontakt s odbojovými sítěmi a zapojil se do tamního partyzánského hnutí.

1942, 15. 10. Tři vězňové se podrobili epidemiologickému vyšetření s podezřením na břišní tyfus.

1942, 16. 10. Čtyři Sintové, původem ze Sudet, byli přeloženi z koncentračního tábora v Osvětimi do Letů na výpomoc tamní dozorčí službě; jeden z nich, Friedrich Waitz, byl členem NSDAP a všichni se ujali svých úkolů s nebyvalou krutostí.

1942, 12. 11. Z tábora uskutečnili skupinový útek Ignác Klimt s manželkou a třemi dětmi a Cecílie Reichmannová se dvěma dětmi.

1942, 2. 12. Z Letů byl vypraven do koncentračního tábora v Osvětimi transport 93 velmi starých vězňů (16 mužů a 77 žen).

1942, 13. 12. Jakoby najednou onemocnělo břišním tyfem pět vězňů, nákaza se rychle šířila a dvacet pacientů muselo být hospitalizováno ve veřejných nemocnicích.

1942, 16. 12. Heinrich Himmler, říšský vůdce SS a ministr vnitra, vydal rozkaz, na základě něhož bylo třeba deportovat vybrané Romy s jejich rodinami do koncentračního tábora v Osvětimi-Brzezince. Platnost nařízení byla postupně rozšířena z německého území na všechny okupované země včetně Protektorátu Čechy a Morava.

1942, prosinec Zdravotní situace v táboře vstoupila do zlověstného stadia. Podle měsíční zprávy byla z 966 vězňů polovina nachlazená a pětina měla chřipku, 156 trpělo angínou, 98 zápalem plic a 49 břišním tyfem.

1943, 16. 1. Z důvodu prudce stoupající

úmrtnosti muselo být v blízkosti tábora-vého areálu zřízeno lesní pohřebiště, kde bylo pochováno dohromady 120 vězňů, převážně dětí.

1943, 23. 1. Po pitvě zemřelého vězně bylo komisionálně zjištěno, že příčinou jeho smrti byl skvrnitý tyfus.

1943, 30. 1. K výkonu stálé lékařské služby byl do tábora přidělen židovský lékař Michal Bohin, který tu byl vězněn do 30. 7. 1943. Před ním docházeli vykonávat zdravotní dozor nad vězni praktičtí lékaři František Kopecký z Mirovic a po něm Jan Neuwirth ze Starého Sedla.

1943, 17. 2. V důsledku tyfových epidemií musela být nad táborem vyhlášena karanténa a celý jeho areál byl od okolního světa neprodyšně oddělen.

1943, 11. 3. Do koncentračního tábora v Osvětimi-Brzezince bylo transportováno 20 letských vězňů, propuštěných z hospitalizace ve veřejných nemocnicích (15 ze Strakonic a 5 z Písku).

1943, 7. 5. Z Letů byl vypraven do koncentračního tábora v Osvětimi-Brzezince transport 420 vězňů (215 mužů a chlapců a 205 žen a dívek). S matkou a pěti sourozenci byla deportována také Helenka Luzumová, o jejíž propuštění a o souhlas k adopci požádala jedna vesničanka z Nevězic; žádost byla nesmířlivě zamítnuta a děvčátko pak během osvětimské internace zahynulo.

1943, 9. 8. Likvidací cikánského tábora

v Letech po odjezdu hromadného transportu do Osvětimi-Brzezinky, propuštěním zbývajících vězňů na svobodu a provedením úklidových prací skončila ponurá historie plná zoufalství, utrpení a v premiéře případů i záhuby internovaných Romů.

1943, 19. 10. Do koncentračního tábora v Osvětimi-Brzezince bylo transportováno 7 bývalých letských vězňů (4 muži a 3 ženy, z nich Vilemína Jiroušová s jednoletým synem).

1944, 10. 2. Antonín Růžička, Bohumil Růžička, Josef Růžička a František Serynek, uprchlíci z letského tábora, byli po vypátrání odsouzeni Zvláštním soudem v Praze a v pankrácké věznici státi sekrou. Stejně brutálně byli potrestáni také další uprchlíci, totiž 9. 6. 1944 Alois Růžička, František Růžička a Jan Serynek a 16. 2. 1945 Václav Růžička a Jindřich Serynek.

1947, duben Očistná komise pro veřejné zaměstnance posuzovala chování obávaných letských dozorců a vyslovila důtku Františku Hejdkovi a Josefu Luňáčkoví.

1948, 9. 9. Mimořádný lidový soud v Praze zprostil viny velitele letských táborů Josefa Janovského ve všech bodech obžaloby (tj. zbavení svobody a ublížení na zdraví národnostně a rasově pronásledovaných osob, jejich donucování k práci ve prospěch nacistické říše, účast na rozkrádání a zpronevěře potravinových přidělů a nepořádky v administrativě).

Pohled rybník Lipěže a za ním na tzv. cikánský tábor v Letech u Písku, období II. světové války. Foto: autor neznámý, Muzeum romské kultury, Brno.

Model tábora v Letech u Písku, foto Petr Zewlakk Vrabec.

MEZI OSVOBOZENÍM A SAMETEM

Z POVÁLEČNÉ HISTORIE LETSKÉHO TÁBORA

Jana Hejkrliková / Foto: repro dokument Nezapomeňte na tohle děvčátko

Hovoří se a částečně také spekuluje o tom, co se v takzvaném cikánském táboře v Letech u Písku dělo během druhé světové války. Několik posledních let se řeší otázka velkokapacitní výkrmny vepřů, ale jak se na historii místa romského holocaustu nahlíželo v období mezi osvobozením a Sametovou revolucí? Bohužel ne tak, jak by si zasluhovalo, ale i tom bychom měli mluvit a připomínat si, že jsme na nějakou dobu zapomněli.

Od prosince 1942 řádila v cikánském táboře v Letech u Písku epidemie břišního tyfu. Prvním krokem velení bylo zamezení styku vězňů a zaměstnanců s civilním obyvatelstvem a provádění dezinfekcí a očkování. Nejprve byli zemřelí pohřbíváni na hřbitově v Mirovicích, ale jejich počet stále stoupal. V polovině ledna 1943 tak bylo zřízeno pohřebiště v lese poblíž tábora. Následně se objevil i skvrnitý tyfus. Vzhledem k tomu, že panovaly obavy z rozšíření nákazy do okolních vesnic a měst, ocitl se tábor v přísné karanténě. Po odeznění epidemií pak byli někteří vězni transportováni do Osvětimi, jiní přesunuti do tábora v Hodoníně u Kunštátu či na práci v Praze-Ruzyni a Pardubicích a malá část jich byla pod dohledem propuštěna.

Dne 21. května 1943 generální ředitelství neuniformované policie rozhodlo o zrušení tábora. V rámci toho se některé věci pečlivě dezinfikovaly a odvážely, ale většina vybavení se páčila. Následovalo rozebrání plotů a budov a rovněž jejich spálení. Poslední etapu představovalo zasypaní celé plochy chlórovým vápnem, čímž byl tábor dne 8. srpna 1943 zcela zlikvidován. Na přístupové cesty byly umístěny cedule se zákazem vstupu, na jehož dodržování měla dohlížet příslušná četnická stanice. Starostové z okolních obcí museli příslibit, že pozemky nebudou uvedeny do původního stavu dříve než na jaře 1944 a na místě tábora po několika desítkách let nebudou probíhat zemědělské práce.

(NE)ZAPOMÍNÁME

Po uzavření a likvidaci upadl tábor de facto v zapomnění. Obyvatelé okolních vsí a měst se převážně chovali, jako by se v uplynulých letech na tomto místě vůbec nic nestalo, stejně tak mu pová-

lečná ani komunistická vláda nevěnovala pozornost a otázku situace českých Romů za druhé světové války ignorovala. S tím se také pojí poválečné vypořádání se s personálem tábora. Jediné trestní řízení probíhalo s bývalým velitelem tábora, který byl nakonec zproštěn viny, a jeden z dozorců obdržel důtku. Malou připomínkou toho, co se u obce Lety u Písku za druhé světové války dělo, tvořili přeživší a rodiny bývalých vězňů, kteří chodili na pohřebiště a na hřbitov v Mirovicích zapalovat svíčky a vzpomínat. Ovšem žádné pietní místo nevzniklo ani na místě tábora, u hrobů či v Mirovicích. Martina Sádlová ve své práci zmiňuje, že po válce vztyčili obyvatelé obce Lety u Písku první dřevěný kříž s trnovou korunou z ostnatého drátu tam, kde byly pohřbeny oběti tyfu. Markus Pape na druhou stranu píše, že kříž zhotovili pozůstalí Romů, kteří byli v táboře internováni.

PADESÁTÁ LÉTA

V 50. letech projevil o takzvaný cikánský tábor Lety u Písku zájem dokumentarista Miroslav Barta, jenž se rozhodl natočit o tom, co se zde v době druhé světové událo, snímek. Příprava filmu trvala několik let, neboť musel neustále přepracovávat a zkracovat svůj scénář, aby mu jej komunistické úřady schválily. A tak nakonec byl v roce 1959 vytvořen krátký několikaminutový film s názvem Nezapomeňte na tohle děvčátko. Miroslav Barta se s ním zúčastnil několika mezinárodních festivalů a po dobu jednoho roku byl také v pražských kinech promítán jako předfilm. V roce 1961 vyšla recenze v Lidových novinách a pak na několik desítek let zmizel v archivu Krátkého filmu. Ve snímku se objevuje také záběr na výše zmiňovaný dřevěný kříž, tedy ačkoliv není zcela jasné, kdo jej na místo hromadných hrobů umístil, dílo Miroslava Barty nám poskytuje jednoznačný důkaz,

že na konci 50. let zde kříž opravdu stál. Jistá uvolněnost 60. let se projevila také na poli odborné literatury.

Ačkoliv se zatím o táboře Lety u Písku (a také Hodoníně u Kunštátu) nepublikuje přímo, ve své práci zaměřující se především na koncentrační tábor Osvětim o něm píše česká historička Vlastimila Kladivová. Od 70. let se tématu romského holocaustu věnuje rovněž historik Ctibor Nečas. V 60. letech se také otázkou památky tábora začíná zabývat nově vzniklý Svaz Cikánů-Romů. Dle některých zdrojů se měl na konci dekády postarat o obnovu onoho dřevěného kříže na pohřebišti, který byl poškozen během polomů. Taktéž měl zamýšlet vytvoření důstojného památníku jak v Letech u Písku, tak v Hodoníně u Kunštátu a vydání publikace o obou tábořech. Ovšem než mohl přejít k jakémukoliv konkrétnímu plánování, byl Svaz Cikánů-Romů v roce 1973 zrušen.

S VEPŘI KUPŘEDU

Pro památku romského holocaustu v Letech u Písku byla přelomová první polovina 70. let, kdy v těsném okolí a také částečně na místě, kde tábor stával, byla zřízena velkokapacitní výkrmna vepřů. Josef Císlar ve článku Tábor Lety – předmět sporů a útoků uvádí, že velkovýkrmna vznikla na základě zkušenosti dvou mužů, kteří absolvovali stáž v USA, a jejich snaze posunout živočišnou výrobu kupředu i u nás. Valná hromada se v lednu 1974 shodla, že ideální pro tento projekt je plocha nazývaná Lety – Bobina na-

Výkrmna vepřů v Letech u Písku, foto František Bikár.

Dřevěný kříž, foto: repro dokument Nezapomeňte na tohle děvčátko.

cházející se nedaleko vodního zdroje, s dostatečně podmačenou půdou a v určitém závětrí. Tato lokalita však leží právě v oblasti tábora. Před tím, než se začalo s budováním samotného objektu, proběhlo územní i stavební řízení, které prostor schválilo bez námitek. Z místních pamětníků také nikdo významně neprotestoval, mělo se objevit pouze pár hlasů (patrně převážně z řad pozůstalých) požadujících, aby zde výkrmna nevznikla. Ty však byly ignorovány a v letech 1973–1974 se objevilo prvních deset objektů s celkovou kapacitou 10 000 vepřů. Dne 28. ledna 1974 vydal Odbor výstavby a územního plánování Okresního národního výboru v Písku rozhodnutí o povolení k trvalému provozu s platností od poloviny prosince téhož roku. Čtyři

roky poté došlo k rozšíření velkovýkrmny a v roce 1985 přibýly další budovy.

DŘEVĚNÝ KŘÍŽ

Spolu s výstavbou výkrmny vepřů přišlo i omezení už tak malého zájmu o vzpomínku na tábor v Letech u Písku. Přeživší a rodiny obětí sem přestávali jezdit, neboť přítomnost takového podniku na místě jejich utrpení představuje něco, co se dá jen těžko přejít. Jistému oživení se místu dostalo v roce 1986, kdy byl opět v okolí pohřebiště vztyčen nový dřevěný kříž bratry Janem a Martinem Čermákovými. Na konci 80. let však měla v této oblasti řádit vichřice. Buď přímo během ní, nebo při likvidování polomů kříž zmizel. V rámci práce na odstranění následků větru na nouzovém hřbitově byly srovnány se zemí i hromadné hroby obětí tyfu a místo, kde se nacházely, nebylo nijak označeno. O několik let později našel Paul Polansky a Lubomír Zubák dřevěný kříž, jak trouchniví v okolním lese.

První záchvěvy alespoň částečně důstojného uctění památky obětím a vězňům z tábora v Letech u Písku se se objevily až na začátku 90. let, kdy se nový starosta obce Mirovice Adolf Vondruška zasadil o vznik pomníku a pamětní desky a jejich umístění na mirovicím hřbitově, kde je pochována část zemřelých Romů. Ovšem ke vzniku oficiálního pietního místa ze strany české vlády došlo až 13. května 1995 odhalením památníku na bývalém pohřebišti, čemuž předcházelo značné rozbourání vod na mezinárodní úrovni americkým novinářem Paulem Polanským. ●

PAMÁTNÍKY HOLOKAUSTU

Jana Horváthová / Foto: repro dokument Nezapomeňte na tohle děvčátko

Holocaust Romů se brzy po založení Muzea romské kultury (MRK) v roce 1991 stal jeho stěžejním tématem. Při odhalení památníku v letech 13. května 1995 MRK uskutečnilo v Písku odborný seminář Neznámý holocaust. Historie protektorátního tzv. cikánského tábora (CT) Lety i dalších míst internace pak muzeem procházela skrze ústa pamětníků, jejichž vyprávění jsme měli možnost zaznamenat.

Muzeum bylo díky své poloze (Brno) vždy zaměřeno spíše na moravskou variantu protektorátního CT II – v Hodoníně u Kunštátu. V myšlence na zbudování památníku na tomto místě navázalo na svého předchůdce, k jehož odkazu se hlásí – Svazu Cikánů-Romů (SCR 1969-1973). SCR zde – na nouzovém pohřebišti – na tzv. Žalově uspořádal dne 18. března 1973 historicky první pietní akt. MRK zahajuje tradici pietních shromáždění na Žalově od srpna 1995. V roce 1997 zde odhaluje památník z dílny romského sochaře Eduarda Oláha, v roce 1998 umísťuje pamětní desku nevidomé romské sochařky Boženy Vavrekové (dnes Příbylové) na hřbitově v sousedních Černovicích. Zároveň MRK vyvíjí snahy o pietní řešení celého areálu bývalého tábora, v němž po převratu funguje rekreační zařízení s příznačným leč pro místo rekreace paradoxním názvem Žalov. Hodonín (CT II) stál vůči známějším Letům (CT I) v mediálním stínu, který jsme se snažili vytrvale prolomit třeba informacemi, že se zde tiše rozpadá jediný z dochovaných vězeňských baráků nebo že se na místě utrpení jiných rekreujících nic netušících lidí.

V roce 1998 se v Tošovského úřednické vládě stává na půl roku ministrem bez portfeje Vladimír Mlynář (Unie svobody). S velkým zaujetím usiluje o likvidaci vepřína v Letech, což se v té době jeví

Historická pohlednice - pohled na tzv. cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu před dostavbou tří nových baráků, ke které došlo na podzim roku 1942. Foto: autor neznámý, ze sbírký Muzea romské kultury, Brno.

jako nereálný požadavek, nicméně rozvíjuje mediální kampaň k tématu.

Úsilí muzea ve věci dosažení pietní úpravy areálu bývalého CT v Hodoníně získalo odezvu v době, kdy se do vlády dostali k menšinám vnímaví zelení. Ale ani tato vstřícnost by sama o sobě nestačila. Tehdejší ministryně pro lidská práva Džamila Stehlíková (2007-2009) mě přizvala k účasti ve své poradní skupině pro romský holocaust. Když jsem v květnu 2008 do skupiny poprvé zavítala, byla jsem svědkem vážnoucích jednání o Letech. Zasekly se na požadavku likvidace vepřína, k níž tehdy ještě čas nedozrál. Účastníci jevíli známky únavy z bezvýhodné situace. Do zacyklené

debaty jsem tehdy vstoupila s nadějně působícím požadavkem vykoupení v té době již skomírajícího rekreačního zařízení v Hodoníně.

Vykoupení zastaralého areálu se najednou jevílo jako dosažitelný úkol, který by dokázal zamezit kritice ČR ze zahraničí za přehlížení válečného utrpení Romů. Paní ministryně se „nabídky“ chopila, ministra kultury Václava Jehličky návrh zaujal též. Do konce svého působení v úřadu ministryně Stehlíková jednala v navržené věci zřejmě s upřímnou snahou, její pozice ve vládě však nebyla nijak silná, čemuž odpovídaly i výsledky. Z její iniciativy mě však pozval k jednání ministr kultury (od roku 2005 bylo MKČR zřizovatelem MRK). Zvažoval možnost vykoupení areálu a zbudování památníku s expozicemi. Sdílel mi svoji vizi neomezovat památník pouze na temné téma války, ale otevřít centrum, které obsáhne vedle minulosti i současnou živou romskou kulturu, tedy včetně skanzenu, expozice umění, ubytovacích kapacit apod.

Tak se zrodila velkorysá i nákladná myšlenka Mezinárodního vzdělávacího centra, které od počátku fandil i další ministr pro lidská práva Michael Kocáb. Ministr kultury mi tedy zadal úkol zpracovat projekt. Vznikla tak zdařilá architektonická studie Martina Klimeckého a Tomáše Dvořáka (je uložena ve

sbírkách MRK). O návrhu se pak delší dobu neúspěšně jednalo, ale nakonec byl v takto velkorysě podobně zamítnut, byť řada jeho podnětných nápadů přecházela i do dalších návrhů a jednání. Kocábova charismatická osobnost, zaťatost i konexe se ukázaly jako silnější zbraně, než kterými vládla jeho předchůdkyně ze stejné zelené politické stáje. Ministr Kocáb však v dalších jednáních s vládními resorty narazil na blok, problémem byly finance. MKČR (od května 2009 byl jeho ministrem Václav Riedlbauch) jako „nejchudší“ resort odmítalo přijmout zátěž budoucí nákladné investiční akce i záruku za udržitelnost nového centra. Resort kultury v té době řešil novou pietní úpravu v Kulturní památce (KP) Lety, které po roce 2009 přešly pod Památník Lidice. Ministr Kocáb se ve věci Hodonína v těžké situaci obrátil na svého stranického kolegu a zároveň ministra školství Ondřeje Lišku. Ten dal návrhu prosadit zbudování památníku v gesci MŠMT zelenou. Ani zde však po odchodu Lišky z funkce nebyla situace jednoduchá, nakonec však Michal Kocáb věc dokázal prosadit.

U řady jednání jsem byla osobně, absolvovala jsem celou plejádu jednání i u ministryně školství Kopicové, s její náměstkyní Evou Bartoňovou aj. Bylo jasné, že MRK jako organizace MKČR nemá již žádnou naději památník budovat. Podstatnější však bylo to, že myšlenka, kterou jsme prosazovali dlouhých 14 let, je stále živá a bude konečně realizována. Chápali jsme to jako úspěšné završení jedné etapy práce, která nebyla marná. V závěru roku 2009 byl péčí ministra Kocába vykopen pro stát areál Žalov a předán MŠMT, které svěřilo péči o místo své příspěvkové organizaci – Národnímu pedagogickému muzeu a knihovně Jana Amose Komenského (NPMK, Praha).

Dle rozhodnutí vlády č. 158 z 2. 3. 2011 se zde měl budovat Památník romského holocaustu v Hodoníně u Kunštátu. Tento plán však NPMK v roce 2016 změnilo na obecnější Památník Hodonín u Kunštátu, svůj návrh bez dalších projednávání předložilo MŠMT vládě v únoru 2016. NPMK však ubezpečuje, že i tak bude největší pozornost Památníku zaměřena právě na etapu „romskou“. V novostavbě Infocentra (dle projektu vzešlého ze studentské architektonické soutěže) bude stálá expozice, v replice původního vězeňského baráku pokus o rekonstrukci interiéru bloku v éře CT, v původním

Instalace památníku obětem romského holocaustu, první zprava v podřepu autor památníku Eduard Oláh, Hodonín u Kunštátu, léto 1997. Foto: Jana Horváthová, Muzeum romské kultury, Brno.

baráku dozorčího personálu pak budou jednotlivé cimry reflektovat vybavení místností pro dozorčí personál ve všech typech internačních zařízení, jaká se na daném místě vystřídala. Po prvním neúspěšné verzi scénáře expozice pro budovu Infocentra byli v roce 2015 ke spolupráci nad jejím scénářem, částem týkajícím se Romů nově přizváni i historici z MRK. Ovlivnit celkové vyznění expozice nebylo zcela v jejich silách, i když se o to pokoušeli, stejně jako již dříve o návrat k původnímu názvu Památník romského holocaustu. Jejich pohled na věc ani hlas v té věci velmi aktivního publicisty a zakladatele MRK Ing. Karla Holomka nebyly vyslyšeny.

Pietní akt Muzea romské kultury za oběti tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu, mši sloužil pravoslavný romský kněz David Dudáš. Svaté přijímání. Foto: Jana Poláková, Muzeum romské kultury, Brno

Takto pojatý Památník reflektující historii místa v letech 1940-50 by měl být v lednu 2018 otevřen veřejnosti, dle rozhodnutí vlády č. 665 z 18. 9. 2017 již pod správou MRK. Jaká byla ve zkratce cesta k této změně? Na základě požadavku pracovní skupiny pro vybudování Památníku Hodonín dne 25. 11. 2014 vyzvala ředitelka NPMK Markéta Pánková k podání návrhů projektů budoucího správce místa. MRK předložilo dvě varianty své správy daného místa. Dne 19. 3. 2015 vládní Rada pro záležitosti romské komunity tento návrh MRK poprvé podpořila (usnesení č. 5/2015). K zopakování požadavku došlo na Radě 17. února 2017 (usnesení č. 2/2017). Strategie integrace romské komunity do roku 2020 obsahuje specifický cíl: zajištění trvalé a důstojné vzpomínky na oběti romského holocaustu, zaznívá i požadavek na „romskou správu“ daných míst.

KP Lety je dosud ve správě Památníku Lidice. Dlouhodobě proti této správě vystupoval Výbor pro odškodnění romského holocaustu (VPORH) včele s jeho předsedou Čeňkem Růžičkou. Přiznejme však, že Památník Lidice místo vhodně upravil, umístil zde repliky tří malých barákových staveb s malou výstavkou, zbudoval naučnou stezku. Následkem uvedených neshod, jejichž důsledkem bylo i pořádání dvou samostatných piet, MKČR letos rozhodlo o přesunu správcovství KP Lety na MRK. S tím však VPORH nesouhlasí, po odchodu Milouše Července z pozice ředitele Památníku Lidice by raději ponechal areál ve stávající správě, anebo jej předal nějaké spřízněné instituci. MRK však VPORH nabízí svornost a spolupráci ve prospěch společné věci – zájmu Romů.

MA BISTEREN!

Jana Horváthová

Le Romengero holokaustos ačiĥa angluno tematos sar has phundrado o Muzeum romské kultury (MRK) andro berš 1991. Sar has 13. majoste 1995 odučhardo o leperibnaskero (o pamjatňikos) andro Lety, kerďa o MRK odborno seminaris Neznámý holocaust. E historiġa andro protektoratno cikánský tábor (CT) Lety, sar pes phenelas, the aver thana, kaj has o manuša andre internacija, avelas pale ke amende, sar amenge chudle te vakerel o manuša, save kaja bari bibacht predžidile. Amen lengere lava kidahas upre.

O muzeumos vaš oda, hoj hino Bernate buter bajinelas pal e moravsko varian-
ta – protektoratno CT II Hodoňinoste paš o Kunštatos. E godi te kerel o leperibnaskero pre kada than džalas jekhe dromeĥa kaleĥa so varekana kerenas andro Svaz Cikánů-Romů (SCR 1969-1973). O SCR kaĥaj – kaj akor paruenas le manušen pre sig – pro than vičimen Žalov kerďa 18. 3. 1973 historicko peršo pijetno aktos. O MRK hazďa e tradiciġa pijetnone sgejlipnenca augustostar andro berš 1995. Andro berš 1997 aĥaj has odučhardo leperibnaskero, savo kerďa romano socharis o Eduard Oláh. Beršeste 1998 diňa o MRK leperibneskeri deska, savi kerďa kori romaňi socharka e Božena Vavrekovo (adaďives Přibyllovo) pre mulaňi bar Černovicende, so hine pašes. O MRK paš oda kamel te del te sikhavel e pijeta andro calo than kaj has akorutno taboris u savo has pal e revolucija kerdo sar rekreačno. Hin les nav savo čačes pasinel, afe vaš e rekreacija hino paradoksno – Žalov. Pal o Hodoňinos (CT II) na šundolas andro mediġa avka sar pal o Lety (CT I). Kada kamahas te visarel u davkerahas avri o informaciġi, hoj kaĥaj cichones perel tele paluno akorutno bertenošiko kher, abo hoj kaĥaj phiren pre rekreacija manuša, save na džanen, hoj pre kada than aver džene cerpinenas.

Andro berš 1998 andro Tošovskoneskero urjaďnicko rajaripen, kerelas pre jepaš berš le ministros bijal e portfeġa o Vladimír Mlynář (Unie svobody), savo igen kamelas, kaj e balichengeri stajňa andro Lety tele te čhiven. Akor oda na dičholas realnones, no e mediġalno kampaňa kijo tematos has phundradí. E zor, savi delas o muzeumos pre oda, kaj te ačhel arealos akorutne CT Hodoňinoste pijetno than, dikĥelas mišto sar pes dochudle andro rajaripen o želena. Kadi politicko sera delas vast le minorigenge, no mek oda has čepo. Akorutňi ministriňa vaš o manušengere čačipena e Džamila Stehlíkovo (2007–2009) man vičinda andre godakeri skupina savi bajinelas pal le Romengero holokaustos.

První oficiální pietní akt k uctění památky romských obětí holocaustu z Protektorátu Čechy a Morava. Pořadatelem byl Svaz Cikánů-Romů (1969–1973), 18. března 1973, Žalov, Hodonín u Kunštátu. Foto: Muzeum romské kultury, Brno.

Te avlom andre skupina majoste andro berš 2008, dikĥlom, hoj o dovakeriben pal o Lety na džal mišto. Ačhile te terdol predal e balichengeri stajňa, akor mek na has o časos pre lakero telečhidípen. Manuša so pen kample te dovakerel has zuňimen, bo na džanenas khatar dureder. Andro vakeribena bijal jekĥetaňi godi avlom me u ufnostaha mangavas kaj o rajaripen te cinel o rekreačno arealos Hodoňinoste.

Te cinel purano rekreačno arealos dičholas sar lokeder drom, bo o rajaripen na kamelas, kaj pre ČR te avel kritika avre themendar vašoda, hoj na bajinel pal le maribnaskero Romengero bibacht. E Džamila Stehlíkovo iľa koda „prithoviben“ vaš peskeri, o ministros predal e kultura o Václav Jehlička pal kada tiš chudľa te duminel. Dži kim has e Džamila Stehlíkovo andro rajaripen, ta pal o tematos vakerelas avre politikenca, no na has la zorali pozicija, ta našti kerďa buter. Lakera iniciġativatar man vičinda o ministros predal e kultura (le beršestar 2005

has MRK tel o MKČR). Duminelas pal oda, hoj te cinela o rajaripen o arealos ta odoj šaj kerel o leperibnaskero le ekspozicijenca. Vakerelas pal oda than sar pal phundrado arealos, kaj šaj avel jekĥetenas o pijetno than the o centrumos kaj avela puraňi the moderno džidi romaňi kultura, o skanzenos, ekspozicija le umeleckone artiklenca, kĥera kaj o manuša šaj soven the aver. Avka avľa pre godi bari ideġa pre Mezinárodní vzdělávací centrum, kada has pre dzeĥa the avre ministroske vaš o manušengere čačipena, savo has o Michael Kocáb. O ministros mange phenda, kaj te kerav o projektos. O Martin Klimecký the o Tomáš Dvořák kerde lačĥi architektonicko studija (hiňi thodi andro MRK). Pal e ideġa palis has but vakeribena the pro agor phende, hoj kajso baro projektos pes te kerel na del, no pal varesave ideġi le projektostar mek vakerenas dureder. O Kocáb sar charismaticko manuš, leskeri zor the o koneksiji has zoraleder sar has la angluňi ministriňa andal kodi

isto politicko sera. O ministros chudľa te vakerel le rajaripneskere resortenca the sikhada pes, hoj o problemas hine love. O MKČR (le majostar 2009 has odoj šeralo o Václav Riedlbauch) sar „jekčorder“ resortos na kamelas pre peste te lel kajsi bari investično akciġa u na džanelas, te chudela andro aver berša o love pro nevo centrumos.

La kulturakero resortos akor bajinelas pal nevi pijetno aktivita andre Kulturní památka (KP) Lety, save pal o berš 2009 avle tel o Památník Lidice. O ministros Kocáb andre kaja phari situacija visaliľa pre peskero koleġas savo kerelas ministros predal o školstvos pre Ondřej Liška. Jov phenda, hoj o pamjatňikos šaj kerel the tel o MŠMT. O Liška mukĥla e funkcija, e situacija pale na has loki, no pro agor o Michael Kocáb cirdľa o projektos andro bachtalo agor.

Somas paš but vakeribena, buterval somas paš e ministriňa predal o školstvos e Kopicovo, lakera namestkiňaha la Eva Bartoňovonaha the avrenca. Imar džanavas, hoj o MRK te perel tel o MKČR o leperibnaskero našti kerel. Anglunder has e ideġa, hoj amari vizija, pal savi amen marahas dešuštar berš, hiňi džidi the o leperibnaskero avela čačes kerdo. Palikeras le Michaeliske Kocaboske, hoj pro agor andro berš 2009 cinda o štatos o arealos Žalov, avka perelas tel o MŠMT, savo les diňa la organizacijake Národní pedagogické muzeum a knihovna Jana Ámose Komenského (NPMK, Praha).

Sar has andro rajaripnaskero liľ č. 158 pal o 2. 3. 2011 kampelas aĥaj te kerel Památník romského holokaustu v Hodoníně u Kunštátu. Kada planos o NPMK andro berš 2016 visarďa u vičinda les Památník Hodonín u Kunštátu, pal kada planos imar ňikaha na vakerelas the diňa les andro februaris 2016 le rajaripnaske. NPMK phenel, hoj the avka perela jekbareder kotor pre „romaňi etapa“. Andro kher Infocentrum (o projektos kerde o studenta andre architektonicko suťaža) avela sakodiveseskeri ekspozicija, andre replika kerďi sar o bertenošiko kher kerena e rekonstrukcija sar oda dičholas kana odoj has o CT, andro kher savo has sar kher vaš o dodikhlo personalis avena kerde o cimri avka sar has akor, te odoj has o dodikhlo personalis the avena kerde avka, sar oda has andro savore internačna tabora, save pre oda than has.

Pal peršo nalačĥi verzija predal e ekspozicija andro Infocentrum vičinde

andro berš 2015 te keren jekĥetaňi buti upral o scenaris, kaj džalas pal o Roma, le historikem khatar MRK. Našti kerde savoro, sar kamenas te kerel, avka sar imar angl'oda kamenas pale te visarel o nav Památník romského holokaustu. Lengeri godi aňi aktivno hangos savo delas o publicistas the manuš, savo thoda pro pindre o MRK, o Ing. Karel Holomek, ňiko na šunelas.

Kavka kerdo Leperibnaskero savo dikĥela pal e historiġa andro ada than andro berša 1940–1950 majinel te avel phundrado andro januaris 2018 predal sa manuša, sar phenda o rajaripen andro liľ č. 665 pal 18. 9. 2017 the perela imar tel o MRK. Savo has drom kijo kajso nevipen? E rjaďitelka khatar o NPMK e Markéta Pánkovo šunda o hangi la buťakera skupinatar savi has kerďi khatar o Památník holokaustu, the 25. 11. 2014 phundrada o projekta pr'oda, ko ačĥela spravcoske andre kada than. MRK diňa duġ varijanti. Andro dıves 19. 3. 2015 e rajaripneskeri Rada vlády pro záležitosti romské komunity vaš kada projektos so diňa o MRK hazďa o vast (usnesení č. 5/2015). Mek jekĥvar has o projektos pre Rada 17. 2. 2017 (usnesení č. 2/2017). Strategie integrace romské komunity do r. 2020 anel špecificko meta: te bajinel pal paťivalo the šoha na bisterdo leperiben pal o manuša, save has marde andro romano holokaustos, šundol the o hangi, kaj pal o than te bajinen o Roma.

O KP Lety hin dži akana tel o Památník Lidice. Imar but berš mujal kadi sprava džalas o Výbor pro odškodnění romského holokaustu (VPORH), kaj hin o šeralo o Čeňek Růžička. Kampel te phenel, hoj Památník Lidice prikerda mišto o than, thoda odoj o repliki trine

Pamětní deska k uctění obětí romského holokaustu, obecní hřbitov Černovice, autor: Božena Vavreková (později Přikrylová) 2009. Foto: Lenka Grossmannová, Muzeum romské kultury, Brno.

kherendar the cikňi vistavka, kerďa sikhľardo drom (naučno stezka). Vašoda, hoj pen našti o inštituciji dovakerenas u palis has kerde duġ pijetna akciġi phenda o MKČR, hoj avela ča jekĥ spravcos andro KP Lety u oda avela o MRK. VPORH kada na kamel, u sar mukĥla o Milouš Červenci e rjaďiteliskeri funkcija andro Památník Lidice, kamel o VPORH te o leperibnaskero ačhel andre sprava avka sar hino, abo kaj les te chudel andre sprava varesavi inštitucija, savi lenca hiňi varesar jekĥetanes phandlí. O MRK le VPORH kamel te del o vast avka, jak savoro ta avel sar kampel, u kaj te keren jekĥetaňi lačĥi buti predal o Roma.

Pietní akt Muzea romské kultury za oběti tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. Zleva: Karel Holomek, vpravo Margita Rácová. Foto: Lenka Grossmannová, Muzeum romské kultury, Brno.

ROMOVÉ V ITÁLII

OD HVĚZD CIRKUSOVÝCH MANÉŽÍ K PRONÁSLEDOVANÝM VYHNANCŮM

Inka Jurková / Foto: Demolice kempu v Neapoli, ČTK

Při slovním spojení „Romové v Itálii“ se asi většině lidí vybaví novinové titulky o romských kempech na okrajích Milána, Neapole a Říma, hysterické on-line diskuze o „unesené“ blondaté holčičce nebo kauza se snímáním otisků prstů Romů žijících v Itálii. O něco méně již mainstreamová média informovala o žhářském útoku na zaparkovaný karavan, při kterém letos v květnu uhořely tři romské dívky.

Informace, které se objevují v novinových člancích, se nejčastěji vztahují k nově přichozím Romům, kteří se do Itálie přistěhovali v posledních letech s vidinou lepšího života než v jejich zemích původu, kterými jsou nejčastěji Bulharsko, Rumunsko a státy bývalé Jugoslávie. Dnes se odhaduje počet Romů žijících na území Itálie přibližně na 150 000, z nichž je méně než polovina občany tohoto státu a druhá se nachází v jakémsi migračním vakuu. Podle listu The Guardian je přibližně 30 000 Romů potomky romských rodin, které se v Itálii usadily již v 15. století. Další poměrně velké procento jsou Romové, kteří postupně utíkali do Itálie z bývalé Jugoslávie od 60. let 20. století až do dnešních dnů. Třetí skupinou jsou Romové převážně z Rumunska a Bulharska, kteří do Itálie přišli po roce 2007, kdy obě země vstoupily do EU.

PROTEKTORÁTNÍ METODY

Dlouhodobě měla italská vláda i řídící orgány jednotlivých měst poměrně jednoduchý koncept – otrávit život Romům v Itálii tak, aby sami chtěli odjet. Ven se dostávaly informace o policejní šikaně, zabavování dek z karavanů uprostřed zimy, noční bourání nelegálních osad a pravidelné kontroly romských obyvatel se shromažďováním otisků prstů, o které se zasadil přímo italský premiér Berlusconi. Podle výzkumu amerického think tanku Pew Research Center nemá 86 % obyvatel Itálie Romy v lásce a téměř 70 % by rádo vyhostilo všechny Romy bez ohledu na to, jestli jsou občany Itálie, nebo ne. Proti výzvě o sbírání otisků prstů se muselo postavit nejen několik italských židovských komunit, které mají ještě v čerstvé paměti, k čemu podobné kroky mohou vést, ale také Evropský parlament, který Itálii důrazně doporučil tuto praxi nezavádět.

Jedním z mediálně nejprobíranějších skandálů byl příběh blondaté pětileté Marie, která byla objevena v romském

Moira Orfei, foto repro Signore & signori

táboře u manželského páru, u kterého testy DNA prokázaly, že ani matka ani otec nejsou biologickými rodiči oné holčičky. Po delší době bylo potvrzeno, že matkou malé slečny je bulharská Romka, která toho času pobývala zpět ve své domovině a svou dceru se rozhodla svěřit do péče svým příbuzným. Přesto byla nakonec malá Maria z rodiny odebrána a umístěna do dětského domova, kde pravděpodobně zůstane až do svých 18 let. Po rozšíření původní fámy o únosu holčičky, zorganizovala italská mafiánská organizace Camorra desítky „trestných“ pochodů na romské tábory, které italský politik Umberto Bossi okomentoval slovy: „Lidé sami dělají to, co politici nedokážou.“

POZDNÍ HAŠENÍ POŽÁRŮ

Itálie je klasickým příkladem země, která neřeší problematiku nově přichozích koncepčním způsobem a vždy se zabývá jen oním pověstným hašením požáru, který je ovšem v případě romských kempů v Itálii často realitou, a ne jen obrazným rčením. Jak ale víme, takováto cesta rozhodně nemá cíl. Proto se spíše podíváme na pozitivní příklady italských romských osobností z nedávné minulosti a současnosti.

Mezi největší romské hvězdy Itálie patřily bezpochyby **Moira Orfei** a její neteř **Laina Orfei**, dvě artistky a herečky, které se proslavily jako členky rodinného cirkusu a osobnosti televizní zábavy.

Moira Orfei byla v padesátých letech jednou z nejobdivovanějších italských celebrit. Její láska k cirkusu, v jehož prostředí vyrostla, kombinovaná s obrovským charismatem a výraznou krásou jí umožnila v 50. letech 20. století výstup na vrchol. Díky cestování po Evropě se stala jednou z nejvýraznějších tváří Itálie. Na konci padesátých let dostala několik filmových nabídek, kterých se s nadšením zhostila. O její herecké umění stáli i takoví režiséři, jako byl Federico Fellini nebo Pietro Germi. Nic ale pro ni nebylo více než její láska k cirkusovému umění. Nakonec si v roce 2016 s manželem založili vlastní Circo di Moira Orfei, který se díky vysoké úrovni všech představení a velkému množství skvěle vycvičených zvířat stal etablovanou kulturní institucí, kterou Moira vedla až do své smrti v roce 2015. Její dva synové Lara a Stefano dodnes pokračují v rodinné tradici s manéží, která nese matčino jméno.

Santino Spinelli, foto repro Allo Specchio

Po boku Moiry Orfei musíme zařadit i její neméně slavnou neteř Lainu Orfei, která se držela stejné kariérní cesty jako její teta. Kombinovala cirkusovou kariéru s filmovými rolmi, kterých ztvárnila více než dost. Svoji cestu filmové hvězdy uzavřela hlavní postavou v dokumentárně fiktivním filmu o fascinaci cirkusovým prostředím Já, klaun, který natočil výše zmíněný Federico Fellini.

K současným romským ženám-umělkyním patří i **Laura Halilović**, jejíž osud je ukázkovým příběhem romských migrantů do Itálie. Laura, která se narodila v Turíně v roce 1989, má bosenský původ. Její rodiče se rozhodli odejít v 60. letech z bývalé Jugoslávie s cílem zajistit si lepší a svobodnější život a utéci od nepokojů. Laura se ještě narodila do uprchlického tábora u turínského letiště, ze kterého se dostali až po osmi letech, kdy se přestěhovali na předměstí Turína. Už jako devítiletá věděla, že jednoho dne bude režisérka, a na svém snu cílevědomě pracovala. V patnácti se objevila v prvním dokumentárním filmu režiséřů Davida Tosca a Nicolò Rondolino a o tři roky později s jejich pomocí natočila své první dílo Illusione, které vyhrálo několik cen pro mladé režiséry. V roce 2009 pak natočila dnes uznávaný dokument Já, moje rodina a Woody Allen, ve kterém vzdává hold svému celoživotnímu idolovi a zároveň pouští diváka do svého soukromí, kde s ironií a vtipem reflektuje jak postavení romských rodin, tak přístup zodpovědných orgánů k Romům žijícím mimo společnost. Dnes Laura pracuje v komunitních centrech s romskými dětmi

a ve svých filmech se stále věnuje tématu diskriminace Romů.

Dnešním nejvýraznějším romským umělcem a zároveň aktivistou, jediným italským zástupcem v Mezinárodní romské unii (IRU), je padesátník **Santino Spinelli**. Kromě toho, že je respektovaným hudebníkem, akordeonistou a zpěvákem, který se svou kapelou objíždí svět a prezentuje svou vlastní formu italské romské hudby, získal také dva vysokoškolské tituly, skládá hudbu a texty, působí jako profesor hudby a je respektovaným básníkem. Jeho poezie je mimo jiné součástí památníku romským obětem holokaustu, který byl postaven v roce 2012 v Berlíně vedle Říšského sněmu. Jedna z jeho autorských písní – zhudebněná modlitba Otčenáš – zazněla v jeho podání letos 26. října při vatikánském setkání papeže Františka s Romy.

Za zmínku také jistě stojí romští sportovci. Například dvacetišestiletý krasobruslař **Ivan Righini**, který si nechává říkat Gypsyking, od roku 2013 téměř pravidelně vyhrává italské šampionáty a reprezentuje Itálii na mistrovství Evropy i světa. Pochází z Moskvy, kde se narodil jako Ivan Vadimovič Bariev, příjmení matky za svobodna přijal, když začal soutěžit za Itálii. Vystudoval fakultu tělesné výchovy a také dramatický obor a chtěl by se stát profesionálním choreografem.

Nebo boxer **Domenico Spada**, který pravidelně reprezentuje Itálii v těch nejvyšších soutěžích s romskou vlajkou místo italské a za zvuků písně Cintia, kterou složil právě Santino Spinelli, místo italské hymny. ●

KDYŽ PÍŠÍ NEJMENŠÍ ČTENÍ Z DĚTSKÉ LITERÁRNÍ SOUTĚŽE 4. DÍL

Romano suno / Foto: archiv, Pixabay

V dalším díle seriálu dětských literárních příspěvků soutěže Romano suno se malí autoři věnovali jednomu z nejzávažnějších témat – rasismu. Kromě vlastních zážitků popisovali i příběhy ze svého blízkého okolí. K těm nejsilnějším patří výpověď Davida Biháriho, jehož teta, Helena Bihariová, se stala jednou z tragických obětí neonacistů.

1999, Miroslav Čonka, 12 let, Pardubice

DARAVIPEN

Andre jekh d'ives džás le autobusiha andral o foros. Nastoupindom me u džás khere. Jekhvarestar odej arakhlom trine skinen. Stuhňindom u dikhás andral e blakica. Palis peske ke mande bešla jekh lendar. Začínás pes te daral u phenás peske korkoro prekal peste, kana pašal ma džana het. Ale ov furt paš ma bešelas, u mišlinás, hoj te vistoupiná, ta man marena u me ačhá te pašol pro chodňikos sar varesavo rikono. Ale na ačhla pes avke, bo on vistoupinde u mange sas feder. Somas igen darado avri u vistoupindom aš pre konečno zastavka. Denašás, so mange o pindre stačinenas. Denašlom khere u sa phendom la dake. Ola dobatar na džav le autobusiha korkoro, ale le kamaratenca nebo la pheňaha. Na prajnav peske, hoj pes kada ňikasko te ačhel. A hlavňe mira caľa famelijake. Oda imar vubec na! Oda hiňi miri nejlavňejšo pre calo svetos.

STRACH

Jednoho dne jsem jel autobusem z města. Nastoupil jsem a jel autobusem k domovu. Najednou tam vidím tři skinheady. Ztuhl jsem a díval se oknem autobusu ven. Potom si ke mně sedl jeden z nich. Zmocnil se mě strach a říkal jsem si pro sebe, kdy ode mě odejdou. Ale on vedle mne pořád seděl a já si představoval, že když vystoupím, tak že mne zbijí a budu ležet na chodníku jak nějaký pes. Ale nestalo se tak, protože vystoupili a mně se ulevilo. Byl jsem velice vyděšený a vystoupil jsem až na konečné zastávce. Utíkal jsem, co mi nohy stačily. Doběhl jsem domů a všechno řekl mamince. Od té doby nejždím autobusem sám, ale s kamarády nebo se sestrou. Nepřeji si, aby se to někomu přihodilo. A hlavně ne celé méj rodině. To už vůbec ne! Ta je pro mne to nejdůležitější na celém světě.

1998, David Bihari, 12 let, Opava

SO ME KAMLEMAS

Me kamous te avel pe kadi luma mišto sagodenge Romenge, te na al márimo,

te vicházalin e Rom taj le gáže, taj t'avel than e Romen ande kadi republika. Te na žantar e Rom andi avel luma. Mejvi kamous t'avel pe kadi luma rovnoprávnost taj spravedlnost. Te na avel čisosko rasismus. Anglo šon murdarde mura terna lala trin skinura, taj sas la trin šavoura. Me nađon paťav e svuntone Dejvleske. Či žanav mir kado dopustindas o Dejl, te merel kecavo terno manuš. Me náštik kerav kanči ká sim Rom. Amen kamas te trajinas. Či kamous te máren e Romen taj le gážen. Te den e Romen buti. Te avou baro, kamlemas te viučij ma, taj muro učení čí kamous te avel ovlivnime, ka sim Rom, kaj te na avel rozdíl le gáženca taj le Romenca ande kadi republika, te ma na avel čisosko rasismus. T'avla man šavoure, čí kamlemas te žanel, so-j koda rasismus. T'avel sagoden Romen uspořádalime trajo.

CO BYCH SI PŘÁL

Přál bych si, aby na tomhle světě bylo všem Romům dobře, aby nebyly války, aby Romové s gádži vycházeli a aby Romové měli v této republice své místo.

Aby neodcházeli do jiných zemí. Také bych si přál, aby na této zemi vládla rovnoprávnost a spravedlnost. Aby nebyl žádný rasismus. Před měsícem zabili tři skiní moji mladou tetu, měla tři děti. Moc věřím ve svatého Boha. Nevím, proč Bůh nechal zemřít tak mladou ženu. Já nemůžu nic dělat, protože jsem Rom. My chceme žít. Nechci, aby mlátili Romy ani gádže. Ať dají Romům práci. Až budu velký, chtěl bych se vyučit, nechtěl bych, aby moje učení bylo ovlivněné tím, že jsem Rom. Kéž nejsou rozdíly mezi gádži a Romy a není žádný rasismus. Jestli budu mít děti, tak bych nechtěl, aby poznaly, co je to rasismus. Ať mají všichni Romové uspořádaný život.

2014, Lucie Horvátová, 15 let, Janov

DEMONŠTRACIJA PERDAL O ROMA ANDRE AMARO FOROS

Vičínav man Lucka Horvátová. Hin mange 15 berš a bešav Janovoste. Sar pes adaj ačhiľa kola demonstraciji pro Roma andro berš 2009, oda mange pametinav. Na džanav, soske pro Roma, te amen adaj dživas keci berša. Adaj pes narodzindžam. Že som romaňi, me man vaš oda na ladžav. Ale som manuš a kadaj som khere. Me vašoda naštik, ko sar dživel. Me man pal oda na starinav. Man miri fajta barardžas avri mištes. A že jon, o gadže, peske vimišlind e demokracija, oda už hin lengeri vec. Amen o Roma peske navimišlindžam. Amara

fajta a savoren - či kalen či parnen - has sakones buťa. A has lačhes a o manuša dživnas mištes. Dživnas pal peskero. Akana kas hin lenge te poťinel bare najmi, savoro draho, akana pes na del te dživel. Oda jon čorkeren, o gadže, murdaren. Ta jon kaj vašoda akana te terpinen. Ňiko amenge na diriginela, sar sam te dživel. Vakeren pal o Roma, hin len vareso čačipen, ale našti terpinas savore Roma.

PROTIROMSKÉ DEMONSTRACE V NAŠEM MĚSTĚ

(vlastní překlad)

Jmenuji se Lucka. Je mi 15 let a bydlím v Janově. Bylo to v našem městě, ty demonstrace proti nám v roce 2009, to

si pamatuju. Nevím proč proti Romům, vždyť tu žijeme odjakživa. Tady jsme se narodili. Že jsem Romka, za to se já nestydím, a tady jsme doma. Já za to nemůžu, kdo jak žije, o to se nestarám. Mě moje rodina vychovala slušně, a že si gádžové vymysleli demokracii, to je jejich věc. My Romové jsme si to nevymysleli. Naše rodina a všichni lidé, bílí či černí, měli kdysi práci a bylo dobře. Žili podle svého. Nyní kdo má platit tak vysoké nájmy, všechno je drahé, dnes se nežije dobře. To oni, gádžové, kradou, zabíjejí, tak ať za to trpí. Nikdo nám nebude dirigovat, jak máme žít. Mluví o nás, částečně mají pravdu, ale nemůžeme trpět za všechny Romy.

●

BUDAPEŠŤ VYPRÁVÍ GEJZA BENDIG

Gejza Bendig, Renáta Kováčová / Foto: Petr Zewlakk Vrabec

V seriálu *Romano gili* (Romská píseň) se věnujeme historii a současnosti některých dobře, ale i méně známých romských písní a písňových textů. Pátý díl je věnován písni *Budapešť* Gejzy Bendiga, frontmana slavné kapely *Terne Čhave*. Jaký příběh se za jejím textem skrývá?

GEJZA BENDIG: BUDAPEŠŤ

Píseň *Budapešť* jsem si vybral, protože pokaždé když ji slyším, tak si vzpomenu na příhodu, která je s touto písní spojena, objeví se mi úsměv na tváři. S kapelou jsme tenkrát byli právě v Budapešti a večer jsme zašli do místní hospůdky. Všichni jsme měli dobrou náladu a krásně se bavili. Alkohol tam tekł proudem. Když už jsme s kapelou měli dost místních radovánek, tak jsme odešli na hotel, ale náš manažer tam bohužel zůstal. My jsme ho pak hledali, našli jsme ho až v hotelu, kde ležel na zemi. Probudili jsme ho, aby si lehl na postel a on když se probral, tak zjistil, že nemá telefon a ani peněženku. Byl opravdu naštvaný, neměl vlastně vůbec nic. Byli jsme ale rádi, že je v pořádku. Ke všemu si vzpomněl, že slíbil domů dovézt papriky. Tak jsme mu půjčili peníze a druhý den jsme s ním už raději šli ty papriky koupit. Nakonec domů odjížděl se dvěma igelitkami, ve kterých měl jen ty papriky, které byly opravdu pálivé.

Píseň je z alba *Me som Rom a my v té písni vlastně nadáváme na ty zloděje, kteří ho okradli*. V tu dobu to nebyla veselá historka, manažera mi bylo velice líto, ale dneska se tomu všichni rádi zasmějeme a máme vlastně i vzpomínku a to tuto píseň. Měl bych pro vás všechny jednu radu: nikdy nezůstaňte v Budapešti v hospůdce sami.

BUDAPEŠŤ:

*Akana sa pro gadže phenav,
počoral pijen paľenki,
počoral čoren the murdaren,
me asav, suno mange džal.*

*Tosarla ušťav, nič man nane,
o telefonos našlilas,
me rovav kamav me les pale,
paprika kirko ačhilas.*

*E Budapešťa šukar hiňi,
paľenka lachi bikenen,
paprika kirko bijo čili,
me asav, o suno mange džal.*

BUDAPEŠŤ:

*Ti, co nám říkají, jak máme žít, se
sami potají opíjejí,
potají kradou a vraždí,
a já se směju, je to jenom sen.*

*Ráno vstanu a nic nemám, ukradli
mi telefon,
pláču, že ho chci zpět,
a svět mi zhořknul.*

*Budapešť je krásná,
mají tu výbornou pálenku,
paprika pálí i bez čili,
a já se směju, je to jenom sen.*

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERATURA NA SLOVENSKU

Karolína Ryvolová

Na Slovensku vzniklo první známé romské dílo Československa, hra Eleny Lackové Horiaci cigánsky tábor (1946; tiskem jako *Cigánsky tábor: hra o troch dejstvách*, ČLDJ 1956). Později se tam veřejně etablovali další romští autoři, např. spolutvůrce romského slovníku a prozaik Ján Berky (1940–2004) nebo básník, scénárista a dramaturg Dezider Banga (1939–).

Naprostá většina českých romských autorů má sice slovenské kořeny, současná slovenská scéna se ale z pohledu centra může zdát zanedbatelná. Mohou za to omezené kontakty mezi českou a slovenskou romsko-literární platformou a rovněž to, že to nejzajímavější se na Slovensku děje zdola, ze samizdatové iniciativy Romů nadšených pro romskou tvorbu. Romský literární klub z Bánské Bystrice (ROLIK, založen 2009, umělecký šéf Mároš Balog) vydává pravidelné ročenky původní romské tvorby, snaží se uchovat její autentický charakter a klade důraz na originální romské znění. Jejich hra *Kamav aver muršes / Chci jiného muže* byla uvedena v rámci letošního Gavora/Khamora a jejich návštěva přinesla cenné zprávy z míst, kam místní aktivisté obvykle nedohlédnou.

Zdola vznikl také Knižní klub *Děkujeme – Paľikerav*, působící především v Košicích, jehož cílem je vést mladé Romy ke čtenářství. Přístup Romů k četbě má svá sociální specifika; ze středu mladého klubu sice netrýská původní tvorba, ale vychovává romské čtenáře, což kultivuje scénu a připravuje půdu romským autorům.

Zato pohled na tituly publikované mainstreamovými nakladatelstvími vyvolává rozpaky. Prozaik Ludovít Didi (1931–2013), autor čtyř kratších románů, mj. *Čierny Róm a biela láska* (2011) nebo *Róm Tardek a jeho osud* (2013) ústy svých hrdinů odsuzuje romskou kulturu jako zaostalou a přímo přispívá

k podpoře negativních stereotypů o Romech, byť své příběhy zasazuje do autentických kulís romských osad, které zjevně intimně zná. Vůbec největší úspěch v posledních letech zaznamenala Jeanette Maziniová se svou autobiografií *Cigánka* (2012), příběhem self-made-woman, která se vymanila z okovů rodné kultury, vnímané jako primitivní a zpátečnická, a vystavěla si svůj vlastní, bílý osud.

Není potom divu, že texty oceňovaného neromského autora Viťa Staviarského (mj. *Kivader, Kale topanky, Rinaldova cesta*), byť jsou plné chyb v romštině a vykazují trochu křečovitou postkoloniální touhu vžít se do pozice Roma, nakonec vykreslují Romy s dalekou větší mírou pochopení a humanismu.

Zlatica Rusová – ROLIK, foto Lukáš Houdek

Monika Kováčová – ROLIK, foto Lukáš Houdek

Dezider Banga, foto: Vojtěch Jandák

